

Zemepisné označenia výrobkov

Číslo zápisu: 9

Znenie zemepisného označenia: **Tkanina z Kostolian nad Hornádom/Hornádska tkanina**

Dátum zápisu: 23.5.2022

Prihlasovateľ: Mária Tomisová, Lesná 12, 044 31 Kostofany nad Hornádom, SK;

Typ produktu: tkanina

Názov: Tkanina z Kostolian nad Hornádom/Hornádska tkanina

Opis výrobku

Tkanina z Kostolian nad Hornádom/Hornádska tkanina je tkanina zhotovená z bavlny alebo z ľanovej priadze, alebo z bavlny a ľanu, utkaná na tradičných drevených krosnách charakteristických pre vymedzenú zemepisnú oblasť.

Tkanina sa vyrába so šírkou 30 cm, 40 cm alebo 60 cm a s ľubovoľnou dĺžkou.

Pre Hornádsku dolinu je typická bavlnená tkanina s preberanými a brožovanými vzormi červenej farby alebo s vytkávanými farebnými vzormi kvetov a vtákov z okolitej prírody.

Ľanová alebo ľanovo-bavlnená tkanina sa vyrába v prírodných odtieňoch ľanu. Na prípravu tkaniny sa najčastejšie používa plátňová väzba s vytkávanými ažúrovňami vzormi štylizovaných kvetov alebo listov, alebo geometrických tvarov. V prípade iných farieb sa volia skôr lomené tóny.

Vymedzenie zemepisnej oblasti

Zemepisná oblasť zahŕňa obec Kostofany nad Hornádom. Obec sa nachádza v Hornádskej doline v okrese Košice.

Dôkaz o pôvode

Tkáčske remeslo má na Slovensku bohatú históriu. Pramene zo 14. až 17. storočia hovoria o jeho vysokej umeleckej úrovni už v tomto období. Takmer do polovice 20. storočia si tkaním naši predkovia zabezpečovali potrebné textilie na odev a bytové a hospodárske účely. Rozsiahlu oblasť so širokou škálou regionálnych a lokálnych variantov zdobených domáckych tkanín tvorili územia bývalej Šarišskej, Abovskej, Zemplínskej a Užskej župy. Tradičné komponovanie motívov postupne nahradili preberané a brožované veľkoplošné vzory na bielom plátne, v dôsledku čoho viaceré z východoslovenských variantov domáckych tkanín stratili svoje regionálne znaky.

Od polovice 20. storočia sa na Zemplíne rozširovali aj nové spôsoby tkania a druhy domáckych tkanín (prelamovaná tkanina a ažúrovňová väzba). Boli to predovšetkým obrusy a úžitkovo-dekoratívne prikrývky na stolový nábytok.

V 60. rokoch 20. storočia Oľga Koreňová obohatila škálu výzdobných postupov používaných v okolí Trebišova o ažúrovňovú techniku. Navrhované dizajny tkanín postupne prekračovali tradičnú motivickú a kompozičnú škálu a tvaroslovím stále viac korešpondovali so štýlom súdobého interiéru. Opustili motívmi a farbami často presýtený dekór a smerovali k odľahčeným kompozíciám, vystavaným napr. na jednom ústrednom motíve s využitím lomených tónov jednej farby, vyhýbajúc sa ostrým farebným kontrastom.

V nadväznosti na tradície východniarskych, a najmä trebišovských tkáčok v kombinácii s dizajnérskymi návrhmi Oľgy Koreňovej a výtvarnými návrhmi Jany Menkynovej pomáha toto umenie zachovávať pre budúce generácie Mária Tomisová. „Je to majsterka detailu, ktorá preniesla grafiku s niťami do tradičnej tkáčskej výroby!“ povedala Jana Menkyová.

Mária Tomisová spomína: „Začínala som ako desaťročná. Zaúčala ma stará mama. Neskôr som sa zdokonaľovala. V rodine sa tkanie dedí z generácie na generáciu. Občas mi pomôže aj moja dcéra, aj vnučka. Tá sa ešte musí naučiť vzory.“

Marienka, ako ju nazývajú blízki spolupracovníci, sa zaoberá tkaním ľanových prestieraní s ažúrovňovými vzormi. Precíznou prácou, so zmyslom uplatniť jemné farby a vzory a schopnosťou preniesť nápad do spleti ľanových nití sa radí medzi popredných súčasných majstrov tradičného remesla na Slovensku. V roku 2000 sa s úspechom zúčastnila 1. ročníka súťaže Kruhy na vode. Je pravidelnou účastníčkou podujatí ÚĽUV-u a folklórnych i remeselníckych festivalov a jarmokov (Východná, ELRO v Kežmarku), kde predvádza tkanie na krosnách. V roku 2017 jej bol udelený titul „kráľovná remesiel“.

Tkanina z Kostolian nad Hornádom/Hornádska tkanina nás reprezentuje aj vo svete, napríklad u britskej kráľovnej Alžbety II., ale ju poznajú aj Fíni, exprezident Gašparovič aj expremiér Dzurinda.

Tkanina sa aj v 21. storočí tká klasickým spôsobom, teda na krosnách, a zdobí nejednu domácnosť na Slovensku aj v zahraničí. Tkáčske umenie sa ako poklad dedí z pokolenia na pokolenie.

Opis vlastností alebo kvalitatívnych znakov výrobku, ktoré sú dané príslušným zemepisným prostredím

Tkanina z Kostolian nad Hornádom/Hornádska tkanina je tkanina ručne vyrobená na krosnách buď z bavlny s preberanými vzormi červenej farby, alebo vytkávanými farebnými vzormi fauny a flóry vymedzenej zemepisnej oblasti, alebo z kombinácie bavlny a ľanu, alebo čisto z ľanovej priadze s ažúrovňovými vzormi štylizovaných kvetov alebo listov, alebo geometrických tvarov. Tkaný ažúr poskytuje možnosť rôznych rytmických riešení, voľnosť rozloženia vzorov v ploche a výhodu stvárnenia motívov v ľubovoľnej podobe.

Autenticita ornamentálnych prvkov sa rešpektuje najmä pri celoplošnom či pásovom vzorovaní metráží. Tradičné motívy sa používajú v nápaditých kompozičných a technických riešeniach. Rešpektuje sa farebnosť ľudovej tkaniny, ale s ohľadom na potreby súdobého interiéru sa tlmí jej niekedy až žiarivá pestrosť a vyberá sa zo stupnice prírodných odtieňov ľanu. Pri iných farbách sa volia skôr lomené tóny. Ľanová tkanina preferuje abstraktné geometrické prvky, jednoduché geometrizujúce riešenia plochy, sústavy z pásov alebo pruhov v početných variabilných riešeniach.

Opis spôsobu získavania, prípadne opis originálnych, nemenných miestnych spôsobov jeho získania

Na prípravu Tkaniny z Kostolian nad Hornádom/Hornádskej tkaniny sa používa typ krosien charakteristický len pre východoslovenský región, ktorý sa líši od iných tým, že lavička je oddelená, samostatná, nie je spojená s krosnami, čo umožňuje tkáčke ľahšie ovládanie nielen predného horného a dolného návoja, ale uľahčuje aj celkovú manipuláciu.

Pri výrobe bavlnenej tkaniny s preberanými vzormi červenej farby alebo s vytkávanými farebnými vzormi je útok (pričná sústava nití v tkanine) aj osnova (sústava nití v tkanine po jej dĺžke) z bavlny a prírodné vzory tvoria kvety alebo vtáky.

Pri výrobe ľanovej tkaniny je útok aj osnova ľanová, v prípade ľanovo-bavlnenej tkaniny je útok ľanový a osnova bavlnená. Na výrobu možno použiť prírodný zrebný ľan alebo bielený ľan smotanovej farby alebo viacnásobne bielený ľan. Priemyselne spracovaný ľan sa dá veľmi dobre farbiť na rôzne odtiene farieb.

Ako prvé je potrebné pripraviť osnovu – súbor rovnobežných nití rovnakej dĺžky uložených vedľa seba. Osnova sa pripravuje snovaním – omotávaním nití na snovadlách. Ľanové alebo bavlnené nite navinuté na fajfách sa založia do „fajfenice“. Na fajfenici je 10 cievok – alebo drevených fajf. 10 nití prechádza dreveným piestikom a natáča sa na drevenú kostru snovadiel. Po natočení potrebného počtu nití (v závislosti od šírky tkaniny) sa nite odstrihnú a zbierajú z nitelnic. Je to veľmi presný a odborný úkon, ktorý pripomína pletenie vrkoča. Táto osnova, upletený vrkoč, sa pomaly natáča na krosnú. Nite musia ísť súmerne, potom sa nite osnovy navlečú do nitelníc (dve alebo štyri) a následne do brda. Nakoniec sa pomocou „placenka“ na „šinku“ nite priviažu a môže začať proces tkania.

Pri tkaní ľanového plátna je potrebný jeden veľmi dôležitý úkon, a to je stužovanie osnovy – šlichtovanie. Šlichtovanie je napúšťanie osnovy roztokom lepidelových materiálov, napr. škrobmi, ktoré robia povrch nití hladším a pevnejším. Pri tkaní ľanových tkanín sa používa prírodný kukuričný škrob, ktorým sa osnovné nite škrobia ešte predtým, ako osnova prejde nitelnicami. Ľan je rastlinné vlákno, ktoré sa počas tkania a viacnásobným prestupovaním a striedaním nitelníc oslabí až roztrhne. Škrob nite obalí a posilní.

Samotné tkanie začína šliapnutím na podnož spojenú s nitelnicou, ktorá klesne. Súčasne sa druhá nitelnica zdvihne, čím vznikne medzi niťami osnovy vodorovná „ziva“ (štrbina/medzera). Cez ňu tkáčka prevlečie pomocou člnka útok a brdom uloženým v bidle ho prirazí k už utkanej tkanine. Súčasne šliapne na druhú podnož a postup opakuje. Ďalšie úkony závisia od typu vzorov tkania.

V bavlnenej tkanine sa útkom inej farby vytkávajú v ploche plátnovej tkaniny malé niekoľkoriadkové plôšky. Postupným zatkávaním útku v niekoľkých riadkoch vždy len do časti osnovy vzniká prelamaná tkanina (nemá celistvý povrch).

Ažúr je špecifická ozdobná tkáčska technika založená na efekte presvitajúcich plôšok vystupujúcich z tkaniny. Je to druh tkaniny (resp. výzdoby tkanín), ktorý vzniká priamo pri tkaní pomocou vynechania niektorých osnovných alebo útkových nití, čím v tkanine vzniknú redšie miesta. Tvorí sa dômyselným prekladaním útku a krížením osnovných nití.

Zaužíval sa na východnom Slovensku v období po 2. svetovej vojne pravdepodobne ako napodobenina ažúrovej výšivky. Na pôvodnú tvorbu prelamaných a ažúrových tkanín nadviazali už v 60. rokoch v 20. storočí výtvarníci ÚĽUV-u.

Plátnové tkaniny sa môžu zdobiť aj postupmi, pri ktorých sa vzory tvoria na ich povrchu (na lícnej strane) zo samostatných nití vzorovacieho útku. Pri jednej skupine postupov vzniká vzor tak, že sa hrubší alebo farebne odlišný vzorovací útok v jednotlivých riadkoch v časti plátnovej tkaniny zachytáva časťou osnovných nití, pričom ostáva na lícnej strane. Pri druhej skupine postupov sa vzory tvoria buď po celej šírke tkaniny, tzv. preberaním, alebo len v časti jej šírky, tzv. brožovaním, pričom vzorovací útok prechádza aj na rubovú stranu tkaniny. Pri oboch spôsoboch sú motívy zložené z riadkov, v ktorých sa jednotlivé útkové nite vťahujú do osnovy ručne, zväčša člnkom alebo inou pomôckou. Za každým vzorovacím útkom nasleduje útok základnej tkaniny. Po prebraní každého riadka sa rozdelenie nití pomocou motúzov a latiek alebo prútov prenáša do zadnej časti osnovy (za nitelnice). Po prebratí a utkaní vzoru do polovice sa rozdelenie nití v jednotlivých riadkoch prenáša späť do prednej časti osnovy (pred brdo), a takto vzniknutou zivou sa prevleka vzorovací útok (postup nazývaný *odtkávanie*). Týmto spôsobom vzniká z hľadiska tvarov i kompozícií pestrá škála motívov, idúca od jednoriadkových vzorov cez vzory zložené zo štvorčekov a malých obdĺžnikov až po rozvetvené kompozície, zložené predovšetkým z rastlinných motívov.

Šírka tkaniny závisí od šírky osnovy, t. j. počtu nití, ktoré tvoria danú šírku. Aby tkanina bola presná, je potrebné na horný návoj umiestniť drevené boky, ktoré držia požadovanú šírku osnovy.

Súčasne možno tkať aj dve alebo viac tkanín naraz, pričom sú od seba oddelené voľnými nezatkanými niťami. Po utkaní je možné jednotlivé kusy rovnakej šírky a dĺžky spájať ažúrovým šitím do požadovaného tvaru.

Dĺžka tkaniny je ľubovoľná a závisí od použitia tkaniny. Dĺžku osnovy, tzn. dĺžku osnovných nití si určuje tkáčka počas snovania. Samotné snovanie sa robí na drevených snovadlách, kde jedno otočenie okolo drevenej kostry snovadla je cca štyri metre. Jedna osnova má 20 aj viac bežných metrov.

Tkanina sa počas tkania natáča na dolný valec – návoj. Ak je na návoji už veľké množstvo, tkanina sa odstrihne a pokračuje sa v tkaní, až sa spotrebuje celá osnova natočená na hornom návoji.

Hoci postupom času sa ručné tkanie stalo vzácnosťou, záujem o klasické tkané výrobky neklesá.

Názov a sídlo prevádzky

Mária Tomisová, Lesná 12, 044 31 Kostofany nad Hornádom, SK;

Tkaniny sa môžu zhotovovať aj v jednotlivých domácnostiach.